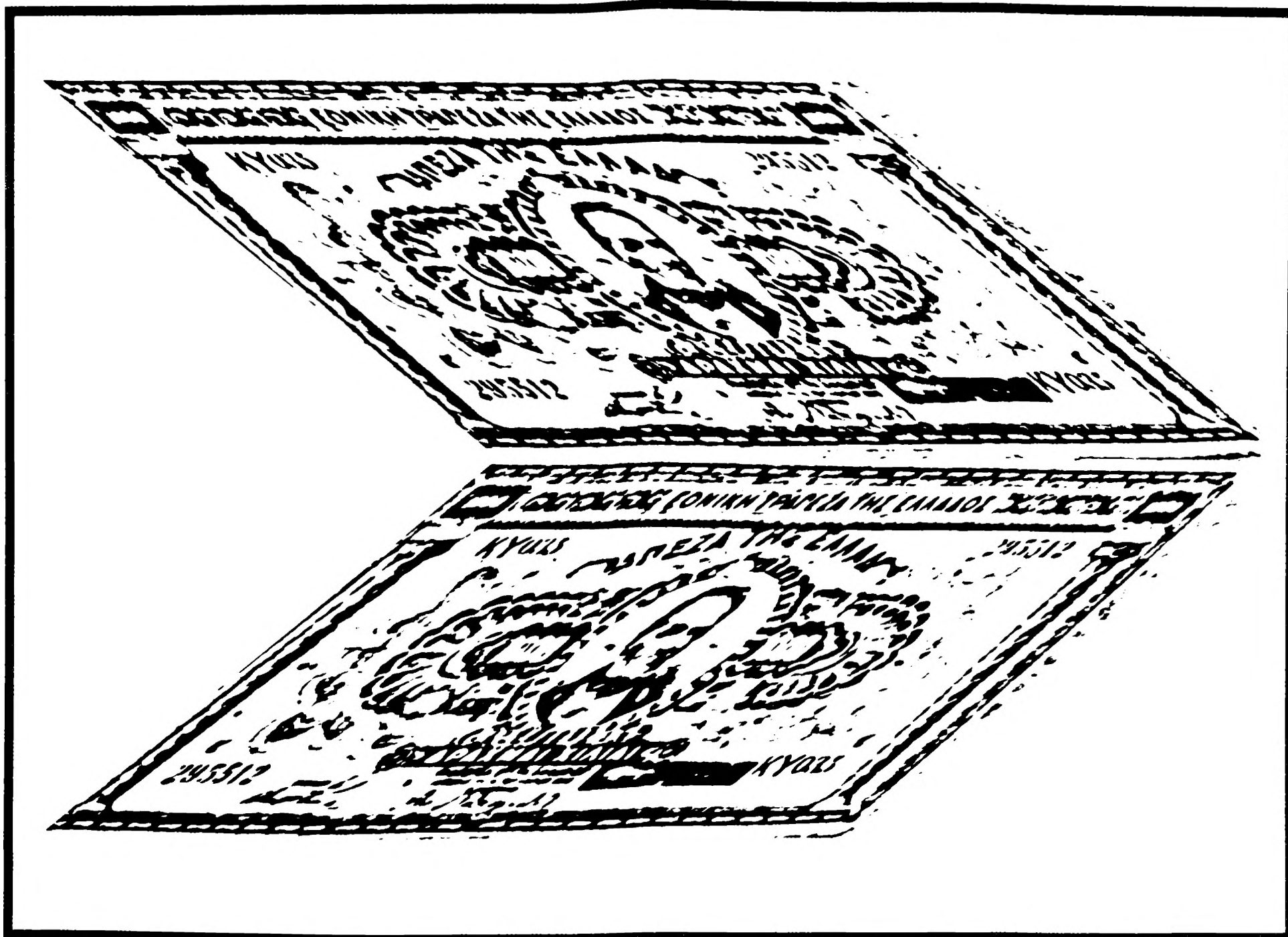

ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΤΟΥ «ΤΙ ΘΑ ΕΙΧΕ ΓΙΝΕΙ ΕΑΝ» ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ

ΗΛΙΑΣ ΡΟΥΜΠΑΝΗΣ

Το άρθρο αυτό ανοίγει ένα παράθυρο σε μία «άλλη Ελλάδα», όπως αυτή θα είχε διαμορφωθεί εάν τελικά η έκβαση της Μικρασιατικής Εκστρατείας (1919–1922) ήταν νικηφόρα για τον ελληνικό στρατό. Κάθε ερώτημα που περιέχει την πρόθεση «εάν» είναι καταρχήν ανιστόρητο. Με επίγνωση αυτής της μεθοδολογικής παραδοξότητας, το άρθρο αυτό θέτει το ερώτημα «ποια θα ήταν τα στοιχεία που θα διαφοροποιούσαν την ελληνική εθνική ταυτότητα, εάν ο ελληνικός στρατός είχε κερδίσει την Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922)».

Για το ελληνικό κράτος η Μικρασιατική Εκστρατεία αποσκοπούσε στη δημιουργία μίας αυτοκρατορίας «τριών θαλασσών και των δύο ηπείρων», με την «κατάκτηση» ή «απελευθέρωση» των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τη Θράκη έως τον Πόντο. Ως προφητεία που δεν εκπληρώθηκε ποτέ, η αποτυχημένη αυτή εκστρατεία έγινε με τη σειρά της η αφετηρία αφήγησης της «μικρασιατικής καταστροφής», δηλαδή της ανταλλαγής πληθυσμών Ρωμιών και Μουσουλμάνων, που οδήγησε στην εδραίωση δύο «καθαρών» εθνικών κρατών. Είναι δηλαδή

Ο Ηλίας Ρουμπάνης είναι διδάκτωρ του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου της Φλωρεντίας και διδάσκει στην Εθνική Σχολή της Δημόσιας Διοίκησης.
Ilia.Roubanis@EUI.eu

προφανές ότι για την αφήγηση τόσο της ελληνικής όσο και της τουρκικής ιστορίας, η συγκεκριμένη εκστρατεία αποτελεί ένα μυθολογικό σημείο καμπής. Έτσι, «εμείς οι Έλληνες», βιώνουμε τη Μικρασιατική Εκστρατεία ως αποτυχία «ολοκλήρωσης» του ελληνικού κράτους ή ως τραγική απώλεια περιουσιών, συμπατριωτών και «πατρογονικών εστιών». Αντίθετα, οι Τούρκοι βιώνουν τη Μικρασιατική Εκστρατεία ως την αφετηρία συσπείρωσης του τουρκικού έθνους έναντι του ξένου εχθρού, την απεμπλοκή του έθνους από το οθωμανικό πεπρωμένο κατάρρευσης, και την αφετηρία μίας καθαρά εθνικής ιστορίας.

Με άλλα λόγια, τόσο η «Καταστροφή» όσο και ο «Πόλεμος της Ανεξαρτησίας» είναι μύθοι συμπληρωματικοί και αλληλοεξαρτώμενοι. Για την ελληνική ιστοριογραφία, αφού ποτέ δεν υπήρξε εθνική «ολοκλήρωση», μόνο η «απώλεια» είναι αντικείμενο μελέτης. Με άλλα λόγια, αφού δεν γνωρίζουμε «τι θα είχε γίνει εάν» η Ελλάδα είχε νικήσει στη Μικρασιατική Εκστρατεία, μελετάμε απλώς την τουρκική αγριότητα, το δράμα του ξεριζωμού, ή τις δυσκολίες προσαρμογής των προσφύγων στην πραγματικότητα του ελληνικού κράτους. Όμως, σε αντίθεση με τη ροπή της κυρίαρχης ελληνικής ιστοριογραφίας, με τον παρόν άρθρο προτείνεται η μελέτη της επεκτατικής φαντασίωσης των Ελλήνων, δηλαδή πώς οι ισχυροί του ελληνικού κράτους είχαν φαντασιωθεί την «Ελληνική Αυτοκρατορία».

Πράγματι, αν και δεν γνωρίζουμε πώς οι Έλληνες θα μετονόμαζαν το Ταξίμ αν είχαν κατακτήσει ή απελευθερώσει την Κωνσταντινούπολη, γνωρίζουμε τι εικόνες θα είχαν τα λεφτά που δίχως άλλο θα κυκλοφορούσαν στην αγορά. Η εικονογραφία χαρτονομισμάτων λοιπόν, αποτελεί ένα παράθυρο σε ένα ελληνικό κόσμο που δεν υπήρξε ποτέ, παρά μόνο ως φαντασίωση.

Α) Τι θα είχε γίνει εάν;

Στα αρχεία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας (Ε.Τ.Ε.) βρίσκει κανείς αναφορές σε τύπους χαρτονομισμάτων που δεν εκτυπώθηκαν ποτέ. Ο λόγος είναι ότι η διαδικασία παραγωγής τραπεζογραμμάτων απαιτεί από τη τράπεζα να σχεδιάζει μελλοντικά χαρτονομίσματα. Επειδή η παραχάραξη νομισματικών μέσων είναι μία αρχαία τέχνη, κάθε εκδοτική τράπεζα σε όλο τον κόσμο προσπαθεί να εξασφαλίσει υψηλής ποιότητας τεχνολογικές προδιαγραφές σε έναν αέναο αγώνα δρόμου με τον υπόκοσμο. Όπως τώρα, έτσι και στις αρχές του 20ού αιώνα, η τελευταία λέξη της τεχνολογίας στη παραγωγή εντύπων υψηλής ασφάλειας -από μετοχές έως και χαρτονομίσματα- βρίσκεται στις χώρες του λεγόμενου «καπιταλιστικού πυρήνα». Έτσι, από τα μέσα του 19ου αιώνα έως το 1947 τα ελληνικά τραπεζογραμμάτια παράγονταν στην πλειονότητά τους στις ΗΠΑ, τη Βρετανία, τη Γαλλία και, πιο σπάνια,

στη Γερμανία και την Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Κάτι ανάλογο συνέβαινε τόσο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και στην Τουρκική Δημοκρατία έως τη δεκαετία του 1950. Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί ότι αυτές οι εταιρείες αναλάμβαναν για δεκαετίες ακόμα και το σχεδιασμό των τραπεζογραμμάτων, με άμεση συνέπεια η «καπιταλιστική περιφέρεια» να μοιράζεται ένα κοινό αισθητικό μενού (Πίνακας 1).

Πίνακας 1: Η παγκόσμια αισθητική της «καπιταλιστικής περιφέρειας

2 Reis, Βραζιλία, 1918

Ένα Δολάριο, Hong Kong & Shanghai Banking Corporation, 1923

25 Δρ., Εθνική Τράπεζα, 1901

5 Δρ., Εθνική Τράπεζα, 1889

Όμως, αυτή η αισθητική ομοιογένεια μεταξύ των «αναπτυσσόμενων κρατών» ήταν δυνατή μόνο όσο τα χαρτονομίσματα αποτελούσαν μεγάλης αξίας χρεόγραφα και όχι «λαϊκά» μέσα συναλλαγής. Στην Ελλάδα το μέρος του σχεδιασμού του τραπεζογραμμάτιου εθνικοποιήθηκε, όπως άλλωστε και στις περισσότερες χώρες του κόσμου, σε καιρό πολέμου. Σε καθεστώς πολέμου, με την έλλειψη πολύτιμων μετάλλων, τα χαρτονομίσματα κυριάρχησαν στις συναλλαγές και έφτασαν στα χέρια του κάθε πολίτη. Συνέπεια της μεγάλης τους κυκλοφορία ήταν και η εθνικοποίηση του σχεδιασμού τους, που ανατέθηκε από το 1918 από την Ε.Τ.Ε. στον ζωγράφο Μιχαήλ Αξελό.¹ Στην Τουρκία μία ανάλογη κίνηση γίνεται το 1927 από τη νεαρή τότε Τουρκική Δημοκρατία.²

Το γεγονός ότι οι τράπεζες αποκτούν σταδιακά επίγνωση της επιμορφωτικής, πατριωτικής και προπαγανδιστικής διάστασης του χαρτονομίσματος είναι προφανές εάν εξετάσει κανείς τις παραγγελίες της Ε.Τ.Ε. προς τις εταιρίες Bradbury and Wilkinson, με έδρα το Λονδίνο, και American Banknote Company (ABNC), με έδρα τη Νέα Υόρκη, του 1922.³ Από τις αναφορές του Έλληνα σχεδιαστή, τις απαντήσεις της αμερικανικής και της βρετανικής εταιρείας, ξεχωρίζουμε δύο βασικές κατηγορίες εικονογραφίας χαρτονομισμάτων:

α) Εικονογραφία που σχεδιάστηκε για την Ελλάδα «των τριών θαλασσών και των δύο ηπείρων» και ακυρώθηκαν έγκαιρα μετά την ήττα του ελληνικού στρατού και,

β) Εικονογραφία που σχεδιάστηκε για την Ελλάδα «των τριών θαλασσών και των δύο ηπείρων» αλλά έκανε τελικά την εμφάνισή της στην Ελλάδα της «Μικρασιατικής Καταστροφής».

Έτσι, γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι, εάν ο ελληνικός στρατός είχε νικήσει στην Μικρασιατική Εκστρατεία, η εικονογραφία του ελληνικού χαρτονομίσματος θα συνεισέφερε σε μία προσωπολατρία του βασιλιά Κωνσταντίνου που μπορεί να συγκριθεί μόνο με αυτή που επιφύλαξε η Τουρκική Δημοκρατία για τον Κεμάλ (Πίνακας 2). Ήδη από τον Ιούνιο του 1922 παραδόθηκαν στη Βρετανική και –ένα μήνα αργότερα– στην αμερικανική εταιρία σχέδια και οδηγίες του Αξελού για το πορτρέτο του βασιλέα. Τα δύο κείμενα περιείχαν μία πανομοιότυπη παράγραφο:

Απόσπασμα παραπομπής τηλεγραφήματος στην Bradbury & Wilkinson (11/22 Ιουνίου 1922) & American Banknote Company (22/25 Ιουλίου 1922):

Έχοντας επιδώσει στον Αντιπρόεδρο της εταιρίας σας... [Κύριο Gibbs της Bradbury & Wilkinson, Κύριο Claudet της ABNC] τα σχέδια που έχουμε προετοιμάσει για τη νέα μας έκδοση, που συνοδεύονται από σειρά φωτογραφιών, θεωρούμε απαραίτητο να συνοψίσουμε τις ακόλουθες οδηγίες: Το κοινό χαρακτηριστικό όλης της έκδοσης θα είναι το πορτρέτο της Αυτού Μεγαλειότητας Βασιλέα Κωνσταντίνου, το πορτρέτο του οποίου θα εμφανίζεται σε όλες τις αξίες, και στο οποίο θα αναφερόμαστε στο εξής όσον αφορά το διακοσμητικό πλαίσιο.⁴ (αγγλικά στο πρωτότυπο/ δική μου μετάφραση).

Πίνακας 2: Το πορτρέτο του Κεμάλ, 1^η έκδοση των χαρτονομισμάτων της Τουρκικής Δημοκρατίας (1927)

50 TL

100 TL

500 TL

1000 TL

Το πλαίσιο του πορτρέτου του Κωνσταντίνου θα ήταν σε ιωνικό, δωρικό, κορινθιακό, ή βυζαντινό ρυθμό, σε αντιστοιχία με την κυρίαρχη θεματική του χαρτονομίσματος.⁵ Ενώ τα σχέδια αυτών των τύπων τραπεζογραμματίων παραδόθηκαν το καλοκαίρι του 1922, για τεχνικούς λόγους, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η σύλληψη αυτών των σχεδίων πρέπει να προηγήθηκε της υποβολής τους τουλάχιστον τέσσερις και πιθανότατα περισσότερους μήνες, που τοποθετεί την σύλληψη αυτών των σχεδίων από το Νοέμβριο του 1921 έως τον Φεβρουάριο του 1922. Με άλλα λόγια, η εικόνα του «βασιλέα στρατηλάτη» σχεδιαζόταν ενώ ο ελληνικός στρατός είχε φτάσει μέχρι το Σαγγάριο ποταμό, αλλά παράλληλα είχε χάσει την υποστήριξη των συμμάχων.

Ο ρυθμός των εργασιών για τη μεταφορά ενός απλού σχεδίου σε χαρακτηριστικό διέφερε για τις δύο εταιρίες. Ήδη, στις 19 Σεπτεμβρίου του 1922, η αμερικανική εταιρία είχε έτοιμη τη μακέτα και ζητούσε έγκριση για να προχωρήσει στη χάραξη, δηλαδή μόλις λίγες μέρες μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα Πλαστήρα-Γονατά, την παραίτηση του Κωνσταντίνου και την αναχώρησή του για το Παλέρμο.⁶ Όπως θα ήταν αναμενόμενο, αντί έγκρισης η Εθνική Τράπεζα έστειλε δύο τηλεγραφήματα στο Λονδίνο και τη Νέα Υόρκη με διαταγή προς τις δύο εταιρίες να διακόψουν τη χάραξη της προσωπογραφίας του βασιλιά. Ενώ η αγγλική εταιρία συμμορφώθηκε με τις υποδείξεις, η αμερικανική εταιρία απάντησε ότι είχε ήδη ολοκληρώσει τη χάραξη. Έτσι η Εθνική δεν μπορούσε να αποφύγει το κόστος παραγωγής ενός προϊόντος που, εντός μόλις μερικών εβδομάδων που ακολούθησαν την τουρκική αντεπίθεση, είχε γίνει ιδεολογικά ανεπίκαιρο.⁷ Πράγματι, τον Οκτώβριο του 1922 η Εθνική Τράπεζα δίνει καινούριες οδηγίες στις εκδοτικές εταιρίες, υπαγορεύοντας τη χρήση της προσωπογραφίας του πρώτου διευθυντή του ιδρύματος, Γεωργίου Σταύρου, που ήταν άλλωστε το χαρακτηριστικό των εκδόσεων της από το 19ο αιώνα.

Εικόνα 1. Κλαίουσα Αθηνά, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Όμως, η προσωπογραφία του Κωνσταντίνου δεν ήταν η μόνη εικόνα της Μεγάλης Ελλάδας που είχε χάσει την επικαιρότητά της. Τα αρχεία αποκαλύπτουν ότι τον Ιούλιο του 1922 είχε ήδη παραδοθεί το σχέδιο εύζωνα στρατιώτη πάνω σε μία γέφυρα να παρατηρεί τον ελληνικό στρατό σε προέλαση. Αυτό θα ήταν το κύριο θέμα του χαρτονομίσματος των 50 δραχμών, που τελικά

αντικαταστάθηκε με το ανάγλυφο της «κλαίουσας Αθηνάς» (Εικόνα 1).⁸ Το διεθνώς αναγνωρίσιμο στρατιωτικό σώμα των ευζώνων, που ακόμα και σήμερα αποτελεί τουριστικό αξιοθέατο με τη μορφή των τσολιάδων στο κέντρο της Αθήνας, θα εξυμνούσε το νικηφόρο ελληνικό στρατό. Όμως, μετά τη «Μικρασιατική Καταστροφή», ο ελληνικός στρατός υποχωρούσε και η εξύμνησή του ήταν ανεπίκαιρη.

Εικόνα 2. Ν. Γύζης, *Η δόξα των Ψαρών*
Λεπτομέρεια του πίνακα από ιδιωτική συλλογή
(οικογένεια Παπαστράτου), πιθανόν του 1898.
Ο αυθεντικός πίνακας του Νικολάου Γύζη έχει χαθεί.

Επίσης, έως και το Σεπτέμβριο του 1922⁹ η Ε.Τ.Ε. εξέταζε την πιθανότητα κυκλοφορίας ενός χαρτονομίσματος αξίας 25 δραχμών με κύριο θέμα τον πίνακα του Γύζη «*Η δόξα των Ψαρών*» του (Εικόνα 2), που φιλοτεχνήθηκε το 1897. Το έργο του Γύζη αποτελεί δείγμα των «εθνικών ζωγράφων» της σχολής του Μονάχου

(19ος αιώνας) και αναφέρεται στο ομώνυμο ποίημα του Διονυσίου Σολωμού:

*Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη
περπατώντας η Δόξα μονάχη
μελετά τα λαμπρά παλικάρια
και στην κόμη στεφάνι φορεί
γενωμένο από λίγα χορτάρια
που είχαν μείνει στην έρημη γη.*

Τόσο το ποίημα όσο και ο πίνακας μνημονεύουν την κατάληψη της νήσου των Ψαρών από το στόλο του Ιμπραήμ στις 21 Ιουνίου 1824, όπου λέγεται ότι περισσότεροι από 15.000 κάτοικοι σφαγιάσθηκαν.¹⁰ Η αιματοχυσία λοιπόν, υποτίθεται ότι καθαγιάζει τον αγώνα του έθνους, γεγονός που συνάδει με την αγγελική μορφή της δόξας που ζωγράφισε ο Γύζης. Όμως, την εθνική αιματοχυσία δεν ακολούθησε η δόξα, ούτε το 1897, ούτε το 1922. Τελικά, και οι δύο ακυρωθέντες τύποι χαρτονομισμάτων της «Μεγάλης Ελλάδας» κυκλοφόρησαν μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δηλαδή μετά από μία «εθνική νίκη» (Πίνακας 3).

Πίνακας 3: Τράπεζα της Ελλάδας, Χαρτονόμισμα που κυκλοφόρησαν μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Οπίσθια άποψη
1.000 Δρ., σε κυκλοφορία από τις 02.12.1944.

Κύριο θέμα: ένας εύζωνας που φέρει τουφέκι με ξιφολόγχη
Διαστάσεις: 8 x 16 Εκτύπωση: Bradbury & Wilkinson Co. Ltd, London

Οπίσθια άποψη
100 Δρ., σε κυκλοφορία από τις 11.11.1944.

Κύριο θέμα: *Η Δόξα των Ψαρών του Γύζη*
Διαστάσεις: 7,3 x 14,5 Εκτύπωση Waterlow & Sons, London

Όμως, εάν θέλει κανείς να μάθει «τι θα είχε γίνει εάν» η Ελλάδα ήταν νικηφόρα στην επεκτατική εκστρατεία του 1919-1922, μπορεί κανείς να κοιτάξει τι συνέβη στο τουρκικό κράτος. Στην Τουρκία, ακριβώς όπως και είχε σχεδιαστεί και για την μεγάλη Ελλάδα, η εικονογραφία χαρτονομισμάτων κατοχύρωσε το ρόλο του στρατού ως προστάτη του έθνους και εγγυητή του έθνους-κράτους (Πίνακας 4): με άλλα λόγια, η «Μεγάλη Ελλάδα» θα είχε πολλές ομοιότητες με την εθνικιστική Τουρκία.

Πίνακας 4: Λεπτομέρειες τουρκικών χαρτονομισμάτων

5 TL, 1937

2,5 TL, 1939

Περνώντας στα θέματα χαρτονομισμάτων που σχεδιάστηκαν για μια «Μεγάλη Ελλάδα», αλλά τελικά κυκλοφόρησαν στην Ελλάδα της «Μικρασιατικής Καταστροφής» αξίζει να σημειωθεί ότι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό αυτής της σειράς είναι ότι, για πρώτη φορά, η εικονογραφία του ελληνικού χαρτονομίσματος έχει βυζαντινά θέματα. Αυτή η επιλογή έχει μεγάλη σημασία. Ενώ από τα τέλη του 19ου αιώνα ο ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος (1815-1891) υποστήριζε ότι το Βυζάντιο ήταν ο ελληνικός μεσαίωνας, πολλοί ιστορικοί στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρώπη θεωρούσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως συνέχεια, ή έστω μετεξέλιξη, της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Όμως, μετά τη Μικρασιατική Εκστρατεία, επήλθε η ελληνική μυθολογική-ιστορική ολοκλήρωση. Είτε ως εκπλήρωση της προφητείας ανασύστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, είτε με την υποδοχή των Ρωμιών προσφύγων ως Έλληνες, το Βυζάντιο μετά τη Μικρασιατική Εκστρατεία έγινε μία λειτουργικά απαραίτητη μαζική μνήμη. Με άλλα λόγια, αυτοί οι τύποι τραπεζογραμμάτων εγκαινίασαν ή, έστω, εμπέδωσαν σε επίπεδο μαζικής αντίληψης, τη φαντασίωση μία ενιαίας εθνικής ιστορικής αφήγησης με συγκεκριμένους σταθμούς: αρχαία Ελλάδα, ελληνικός μεσαίωνας (Βυζάντιο), παλιγγενεσία (εθνική επανάσταση), που νομιμοποιούσε το σήμερα ως πεπρωμένο. Το πιο αξιομνημόνευτο από τα βυζαντινά θέματα εκείνης της εποχής είναι το πεντακοσάριο που κυκλοφόρησε το 1925 (Πίνακας 5). Εδώ ο καλλιτέχνης προλαμβάνει την άμεση επέμβαση του ελληνικού κράτους στον οθωμανικό χώρο, σχεδιάζοντας το ναό της Αγία Σοφίας χωρίς τους μιναρέδες.

Πίνακας 5: Μία «καθαρή» Αγία Σοφία

Οπίσθια Άποψη

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Διαστάσεις: 7,5 x 15,7
500 Δρ., Σε κυκλοφορία
από την 16.03.1923, φέρει
ημερομηνία 08.01.1923

Εκτύπωση ABNC

Κύριο θέμα: Η Αγία Σοφία
David Roberts, χαρακτηριστικό,
1835

β) Ερμηνευτική αξιοποίηση των ευρημάτων

Εκ πρώτης όψεως λοιπόν, τα πορίσματα της έρευνας φαίνεται να επιβεβαιώνουν τις κυρίαρχες θέσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας, αντί να προσθέτουν σε αυτή. Η παρατήρηση ότι η Ελλάδα της νίκης θα κυριαρχείτο από την προσωπολατρία του Κωνσταντίνου δεν εκπλήσσει κανένα. Πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους υπήρξε ένα κοινωνικό χάσμα μεταξύ αυτοχθόνων πολιτών, που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα, και ετεροχθόνων πολιτών (Ρωμιών), που είχαν μεταναστεύσει από την οθωμανική επικράτεια. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, αυτή η διαίρεση είχε προσδιοριστεί και γεωγραφικά, σε χάσμα μεταξύ Παλαιών Χωρών, δηλαδή των περιοχών του αρχικού ελληνικού κράτους, και Νέων Χωρών, δηλαδή των περιοχών που κατακτήθηκαν (ή απελευθερώθηκαν) μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913.

Αυτή η κοινωνική διαίρεση ήταν και πολιτική με την *grosso modo* αντιστοιχία του σε δύο πολιτικούς πόλους: τον Κωνσταντινισμό και τον Βενιζελισμό. Ο Βενιζελισμός εκπροσωπούσε το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας και κυριαρχούσε πολιτικά με πελατειακά δίκτυα ετεροχθόνων πολιτών στις νέες χώρες. Ο Κωνσταντινισμός ευαγγελιζόταν ένα «πρότυπο βασίλειο» και εκπροσωπούσε την παλαιά ολιγαρχία, που ήταν εδραιωμένη σε πελατειακά δίκτυα των παλαιών χωρών. Η πολιτική ζωή της Ελλάδας στιγματίστηκε από το γεγονός ότι και τα δύο κινήματα επιχειρούσαν να προσεταιρισθούν τον στρατό προκειμένου να ελέγξουν το κράτος.¹¹ Είναι λογικό να συμπεράνει κανείς ότι η νίκη του Κωνσταντίνου στην Μικρασιατική Εκστρατεία, θα αποτελούσε ένα είδος «τελικής λύσης» σε αυτή τη διαμάχη. Όπως και στην περίπτωση της Τουρκικής Δημοκρατίας, μία πολιτική παράταξη θα αποκτούσε τον πλήρη έλεγχο του στρατού, ως δύναμη νετο εντός του πολιτικού φάσματος, δηλαδή ως νόμιμου και ηθικά αποδεκτού ρυθμιστή των πολιτικών εξελίξεων. Αυτή η προσπάθεια θα έβρισκε τελικά την έκφρασή της τόσο στο δημόσιο λόγο όσο και στη δημόσια εικονογραφία, γεγονός που πιστοποιεί και η συγκεκριμένη έρευνα.

Επίσης, είναι προφανές ότι όπως και στην Τουρκική Δημοκρατία, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η έκβαση της Μικρασιατικής Εκστρατείας θα ήταν καθοριστικής σημασίας για την ιστορική αφηγηματική δομή. Σε αυτό το επίπεδο, ήττα ή νίκη δεν έχουν τόσο μεγάλη σημασία. Είτε ως «εθνική ολοκλήρωση» είτε ως «εθνική καταστροφή», η εκστρατεία απαιτούσε τη μετάλλαξη των Ρωμιών σε Έλληνες, δηλαδή τον εγκολπισμό της θρησκευτικής ταυτότητας μίας οθωμανικής μειονότητας από μία εθνική ιδεολογία. Συνεπώς, είτε σε νίκη είτε σε ήττα, ήταν το ίδιο απαραίτητο να κατοχυρωθεί στο δημόσιο λόγο (και στη δημόσια εικονογραφία) μίας αντίληψη ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους, με συγκεκριμένους ιστορικούς

«σταθμούς»: Κλασική Ελλάδα, Αλέξανδρος, Βυζάντιο, τουρκοκρατία, παλιγγενεσία, Μικρασιατική Εκστρατεία και, συνεπώς, «ολοκλήρωση». Αυτή η αντίληψη ανταποκρίνεται στη «διόρθωση» της Αγίας Σοφίας, στη μεταφορά της «κλαίουσας Αθηνάς» ως Μικρασιατικής Καταστροφής και στα θέματα ιωνικού, δωρικού, κορινθιακού, και βυζαντινού ρυθμού που προετοιμάζε ο Αξελός.

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ο Αξελός δεν ήταν τελικά ο εθνικιστής Μακιαβέλι της Ελλάδας, αλλά ένας ακόμα μέτοχος σε ένα δίκτυο παραγωγής ενός εθνικιστικού υλικού πολιτισμού. Ο Αξελός επέλεγε το υλικό του σε συνεργασία με αρχαιολόγους, νομισματολόγους και άλλους επαγγελματίες του χώρου της «εθνικής κληρονομιάς». Η θέση του Αξελού ήταν «εθνικής σημασίας», όπως και το έργο του, όπως και το αποτέλεσμα του έργου του. Προκύπτει δηλαδή εδώ μία μεθοδολογική συνεισφορά της εν λόγω έρευνας. Συγκεκριμένα, η συζήτηση περί εθνικής ταυτότητας βρίσκεται σήμερα σε ένα εννοιολογικό τέλμα, ένα αδιέξοδο που χαρακτηρίζεται από ένα διπολισμό. Από τη μία πλευρά δίνεται έμφαση σε «αντικειμενικά κριτήρια» που οριοθετούν μία εθνική ταυτότητα, όπως η κοινή γλώσσα, κοινή οικονομία, ιστορικές μνήμες, κ.ο.κ. Υπό αυτό το πρίσμα η ταυτότητα είναι κάτι που το άτομο «έχει», δηλαδή ένα *sui generis* χαρακτηριστικό που λίγο διαφέρει από φυλετικά χαρακτηριστικά όπως το χρώμα, το ύψος, κ.ο.κ. Από την άλλη πλευρά η εθνική ταυτότητα γίνεται αντιληπτή ως μία «κοινωνική κατασκευή», κάτι που το άτομο έχει, επειδή μία άρχουσα τάξη έχει κατασκευάσει και, εν πολλοίς, εμφυσήσει σε μία μάζα «απλών πολιτών» που γίνονται παθητικοί δέκτες της ταυτότητας τους. Υπό αυτό το πρίσμα, η ταυτότητα είναι επίσης ένα *sui generis* χαρακτηριστικό.

Όμως, μία έρευνα που αφορά τη σχέση μεταξύ πολιτικής συγκυρίας και υλικού πολιτισμού, δηλαδή την ενεργοποίηση και απενεργοποίηση δικτύων παραγωγής μαζικής κουλτούρας ανάλογα με πολιτικές και τεχνολογικές συγκυρίες μας δίνει ίσως μία πιο πολύπλοκη και, τελικά, πιο πειστική εικόνα. Η εθνική ταυτότητα μπορεί να θεωρείται κατασκευή, αλλά αυτό είναι προφανές για κάθε κοινωνικό επιστήμονα αφού κάθε ταυτότητα είναι προϊόν κοινωνικοποίησης (σεξουαλική, πολιτική, κ.ο.κ.). Μία τέτοιου είδους έρευνα όμως, συνεισφέρει στο δυναμισμό του πλαισίου ανάλυσης, επιτρέποντάς μας να δούμε την εθνική συνείδηση ως μία ενεργητική διαδικασία ταύτισης, όπου το άτομο προσεταιρίζεται ενεργητικά μία συγκεκριμένη γλώσσα, μία συγκεκριμένη θρησκεία, μία συγκεκριμένη επικράτεια ως στοιχεία της ταύτισης του με μία συγκεκριμένη εθνική ομάδα.¹² Το άτομο αποκτά συλλογική συνείδηση με βάση «υλικά» που είναι διάσπαρτα στο χώρο, σε ένα πλέγμα μουσείων, αντικειμένων καθημερινής χρήσης (όπως το χαρτονόμισμα), κ.ο.κ. Το κύριο

χαρακτηριστικό αυτών των «υλικών» είναι ότι είναι διαθέσιμα σε όλη την επικράτεια και είναι προσβάσιμα από όλους. Ένα κύριο χαρακτηριστικό της νεωτερικότητας είναι ότι η αλήθεια είναι προφανής, επειδή είναι κοινότυπη, επειδή χτίζεται σε ένα πλέγμα ερεθισμάτων, οπτικών και ακουστικών, που είναι κοινά, σε ένα ελεγμένο δημόσιο χώρο —είτε φυσικό είτε εικονικό— που λέγεται επικράτεια. Έτσι, στην επικράτεια, η εθνική μαζική κουλτούρα επικρατεί.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Εφημερίδα *Εστία*, «Πώς φτιάχνονται τα Χαρτονόμισμα», 17.05.1928.
- 2 Βλ. Baydar, O. (ed.), (1998), *75 Yilda para'nin Seruveni (75 Years of Money)*, Turkiye Economic ve Toplumsal Tarih Vakfi, Istanbul.
- 3 Αρχεία Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Σειρά «Νομισματικά»:
 - Φιλμ 2675, Φάκελος 57: Παραγγελία A.B.N.C 1922.
 - Φιλμ 2678, Φάκελος 65: Παραγγελία Bradbury and Wilkinson, 1922-1923.
- 4 Αρχεία Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Σειρά «Νομισματικά»:
 - Φιλμ 2678, Φάκελος 68: Bradbury and Wilkinson, 1922-1923, αρ. Πρωτοκόλλου 62092, 11/22.06.1922.
 - Φιλμ 2675, Φάκελος 57: A.B.N.C 1922, αρ. Πρωτοκόλλου 65959, 22/5.07.1922
- 5 *idem*. Παραπομπές στα τηλεγραφήματα φακέλων 68 και 57 αρ. πρωτοκόλλου 62092 και 65959 αντίστοιχα.
- 6 Αρχεία Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Σειρά «Νομισματικά»: Φιλμ 2675, Φάκελος 57: Παραγγελία A.B.N.C., 1922, αρ. Πρωτοκόλλου, 131787 19.09 1922, αρχειοθετήθηκε στις 2 Οκτωβρίου.
- 7 Αρχεία Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Σειρά «Νομισματικά»:
 - Φιλμ 2678, Φάκελος 65: Bradbury & Wilkinson, 1922-1923, Αρ. Πρωτοκόλλου 7139, ημερομηνία 29.09, αρχειοθετήθηκε 3.10.1922.
 - Φιλμ 2675, Φάκελος 57: A.B.N.C 1922, Αρ. Πρωτοκόλλου 7295/261, 29.09. 1922.
- 8 Αρχεία Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Σειρά «Νομισματικά»: Φάκελος 57: Παραγγελία A.B.N.C. 1922, Ορ. Cit. Από Εθνική προς A.B.N.C, Αρ. Πρωτοκόλλου 65959, 22.07.1922.
- 9 Αρχεία Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Σειρά «Νομισματικά»: Φάκελος 57: Παραγγελία A.B.N.C. 1922, Αρ. Πρωτοκόλλου 92628, 7/20 Σεπτεμβρίου 1922.
- 10 Βλ.: Αυγουστίνος Ζενάκος, «Οι χαμένοι Πίνακες των ανακτόρων», *Το Βήμα*, Κυριακή 4.02.2007.
- 11 Γιώργος Μαυροκορδάτος, «Οι Διαστάσεις του κομματικού φαινομένου στην Ελλάδα: Παραδείγματα από τον Μεσοπόλεμο», στο *Κοινωνικές Και Πολιτικές Δυνάμεις Στην Ελλάδα*, επ. Γ.Δ Κοντογιώργης, Αθήνα 1977.
- 12 Τριανταφυλλίδου Α. & Παρασκευοπούλου Α., *When is the Greek Nation? The Role of Enemies and Minorities*, Geopolitics, May 19th 2007, σ. 76-79.

Πίνακας 6: Το ιστορικό πλαίσιο της παραγγελίας του 1922

**Χρονολογία Μικρασιατικής Εκστρατείας
(Ιούνιος 1920-Σεπτέμβριος 1922)**

- 1919 Η 1^η Μεραρχία του ελληνικού στρατού αποβιβάζεται στη Σμύρνη (02.05). Το πρωτόκολλο της Αμάσειας κηρύσσει την αντίσταση του τουρκικού λαού (06.06) και αρχίζει η αντίσταση (07). Οργανώνεται η ελληνική Στρατιά Μικράς Ασίας (12).
- 1920 Η διάσκεψη του Λονδίνου αποφασίζει να παραχωρηθεί η Σμύρνη με την ενδοχώρα της στην Ελλάδα (15.02) και οι Σύμμαχοι καταλαμβάνουν προσωρινά την Κωνσταντινούπολη (03.03). Ο Κεμάλ τίθεται εκτός νόμου (03.03) και σχηματίζει προσωρινή κυβέρνηση (04). Συμφωνίες Κεμάλ με Ιταλούς (15.05) και Γάλλους (30.05). Οι σύμμαχοι επιτρέπουν περιορισμένη επέλαση του ελληνικού στρατού (07.06). Ο ελληνικός στρατός προελαύνει στην Αν. Θράκη (Ιούνιος-Ιούλιος). Η Συνθήκη των Σεβρών παραχωρεί στην Ελλάδα τα νησιά του Αν. Αιγαίου, την Αν. Θράκη (28.07). Απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου στο Παρίσι (30.07). Ο Κεμάλ οργανώνει τακτικό στρατό (10). Ο Βενιζέλος συντρίβεται στις εκλογές (01.11). Επιστρέφει μετά από δημοψήφισμα ο Κωνσταντίνος στην Ελλάδα (06.12)
- 1921 Ο Βενιζέλος προτείνει εκκένωση των πέρα από τη Συνθήκη των Σεβρών εδαφών λόγω οικονομικής κατάστασης της χώρας (Ιανουάριος). Ο Κεμάλ υπογράφει συνθήκη ειρήνης με την ΕΣΣΔ (Μάρτιος). Συνομιλίες Ελλήνων και Τούρκων Εθνικιστών στο Λονδίνο με την ελληνική πλευρά να απορρίπτει την διμεσολάβηση της Αντάντ (09.02). Κυβέρνηση Γούναρη (26.03). Δεύτερη άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης για διαμεσολάβηση της Αντάντ (08.06). Ο ελληνικός στρατός προελαύνει στο Αφιόν Καραχισάρ (30.06) και Εσκί Σεχίρ (08.07) και οδεύει προς την Άγκυρα (01.08). Η εκστρατεία αποτυγχάνει και ο ελληνικός στρατός υποχωρεί. Ο Κεμάλ συνάπτει μυστική συμφωνία με τους Γάλλους για την ακύρωση της Συνθήκης των Σεβρών (27.09) και ο γαλλικός στρατός αποχωρεί από τη Μ. Ασία (07.10).
- 1922 Νέα Διάσκεψη στο Παρίσι, η Ελλάδα δέχεται την ανακωχή –οι τούρκοι εθνικιστές απαιτούν την εκκένωση Μ. Ασίας και Αν. Θράκης (09.03). Οι Ιταλοί εκκενώνουν την Έφεσο (05.04). Παραίτηση της κυβέρνησης Γούναρη και κυβέρνηση Συνασπισμού (05.04). Σχέδιο μείωσης του στρατού στη Μ. Ασία με στόχο την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης (Ιούλιος). Αρχίζει η τουρκική αντεπίθεση (13.08). Ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη (27.08) Αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων (1-5-09). Στις 11 Σεπτεμβρίου το πραξικόπημα Γονατά-Πλαστήρα που εξαναγκάζει τον Κωνσταντίνο σε παραίτηση. Θα αναχωρήσει για το Παλέρμο στις (16-09).

Χρονολογία Παραγγελίας

Ο ελληνικός στρατός έχει ήδη στις «τσέπες του» χαρτονομίσματα της Εθνικής.

Συμβατική επέκταση του εκδοτικού προνομίου της Εθνικής μετά τη Συνθήκη των Σεβρών.

Το νωρίτερο το Δεκέμβριο ξεκινά ο σχεδιασμός τύπων τραπεζογραμμάτων από τον Μ. Αξελό, με την υπόθεση εργασίας ότι ο ελληνικός στρατός θα κερδίσει στη Μικρασιατική Εκστρατεία.

Τον Ιούνιο έχει ήδη παραδοθεί στη Βρετανική Εταιρία πορτρέτο-πρότυπο του Κωνσταντίνου καθώς και πρότυπα όλων των βασικών θεματικών της σειράς- προκειμένου να παραχθούν τα χαρακτηριστικά σε όλη την προς έκδοση σειρά χαρτονομισμάτων. Το Σεπτέμβριο η ABNC ανακοινώνει ότι είναι έτοιμη για τη χάραξη. Τον Οκτώβριο δίνεται η οδηγία επαναφοράς του προτρέτου του Γ. Σταύρου.